

JEOPOLİTİK KAVRAMINDA DEĞİŞİM: KARADENİZ JEOPOLİTİĞİ ÖRNEĞİ Göknil ERBAŞ*

ÖZET

Jeopolitik, kullanılmaya başlandığı 19. yüzyılın sonundan ve yaygınlaşarak popüler bir kavram haline aldığı 20. yüzyıldan bu yana kavramsal olarak birçok değişimden geçmiş olmasına rağmen genel olarak klasik tanımı çerçevesinde kullanılmaya devam etmiştir. Bununla birlikte sosyal bilimlerde postmodern çalışmaların artmasıyla birlikte jeopolitik de bu kapsamda ele alınmaya başlanmış ve değişim sürecinden kaçınılmaz bir şekilde etkilenmiştir. Söz konusu bu makale, klasik jeopolitikten eleştirel jeopolitiğe genel olarak jeopolitik kavramındaki değişimi, bu değişimin izlenebildiği Karadeniz coğrafyası üzerinden açıklamayı amaçlamaktadır. Karadeniz coğrafyası 21. yüzyılda küreselleşmenin etkilerinin yeni jeopolitikler üzerinden görülebildiği ve jeopolitik bilginin yeniden üretildiği başlıca alanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik Değişim, Karadeniz Jeopolitiği, Klasik ve Eleştirel Jeopolitik, Yeni Jeopolitikler

THE CHANGE IN THE CONCEPT OF GEOPOLITICS: THE CASE OF BLACK SEA GEOPOLITICS ABSTRACT

Geopolitics has been used within its classical meaning since it was first coined as a concept at the end of the 19th century and became popular and widespread in the 20th century despite the several changes has gone through. However geopolitics has been affected from the changes in social sciences which take its source mainly from the postmodern studies. This article intends to explain these changes in the concept of geopolitics from classical geopolitics to critical geopolitics over the case of the Black Sea region. In this context, Black Sea region is one of the main regions where the effects of globalization can be seen through the new geopolitics in 21th century and where the geopolitical information is reproduced.

Keywords: Geopolitical change, Black Sea Geopolitics, Classical and Critical Geopolitics, New Geopolitics

*Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktora öğrencisi.
e-mail: goknile@gmail.com

Giriş

21. yüzyıl iletişim ve teknolojinin hızla geliştiği ve bu gelişim sürecinin uluslararası ilişkileri birçok açıdan etkilediği bir çağdır. Genel olarak 2000’li yıllarda, bir önceki on yıla göre teknoloji, toplumsal düzeyde etkisini arttırmış, gündelik yaşam ve politikanın bir unsuru haline gelmiştir. Toplumsal dinamikler, iletişim araçları aracılığıyla daha rahat harekete geçirilebilir olmuştur. Bu süreçte bilginin hızlı bir şekilde çok sayıda insana ulaşması, üretim sürecini de etkileyen başlıca unsur olmuştur. Jeopolitik açısından ise bilginin erişiminin kolaylaşması, salt coğrafi koşulların bilgi ve politika üzerindeki etkisinin azalması ve jeopolitik algı oluşturulmasında bu sürecin siyasi iktidarlar tarafından daha fazla kullanımına olanak sağlaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme sürecinin yaygınlaşmasıyla birlikte bilginin ulaşım ve üretim şeklinin değişmesi, 21. yüzyılın jeopolitik kavramsallaştırmalarını daha önceki yıllara göre farklılaştırmıştır. Bu makalede, öncelikle jeopolitik kavramındaki değişim ve sonrasında Karadeniz coğrafyasının jeopolitiğinin bu değişim sürecindeki yeri ele alınacaktır.

Klasik Jeopolitikten Eleştirel Jeopolitiğe Jeopolitiğin Değişimi

Jeopolitik, siyasi coğrafya ile birlikte şekillenen fakat ondan özellikle politika üretme aracı olarak kullanılması nedeniyle ayrılan ve 20. yüzyılın başından itibaren kullanımı son derece popüler olan bir kavramdır. 20. yüzyılın ilk yarısında altın çağını yaşayan jeopolitik, yüzyılın sonuna doğru artan bir şekilde eleştiriye maruz kalmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında Nazi propaganda aracı olarak kullanılan ve genel olarak bilim çevrelerinde pejoratif bir anlam yüklenerek alan dışına itilen jeopolitik, savaş sonrasında Amerikan Isaiah Bowman ve Nicholas Spykman tarafından demokratik jeopolitik adıyla farklı bir şekilde yeniden servis edilmiştir.¹ İlerleyen yıllarda ise jeopolitik, Soğuk Savaş koşulları altında ele alınması nedeniyle askeri terminoloji içerisinde gelişmiştir. Soğuk Savaş’ın sona erdiği yıllara doğru jeopolitik, eleştirel teorilerin de etkisiyle değişim sürecine girmiştir.

Jeopolitik, 19. yüzyılın sonundan itibaren uluslararası ilişkilerde kullanılan bir kavramdır. Literatüre yerleşmesi ve uluslararası ilişkiler disiplinde bir kavram olarak yaygınlaşması ise 20. yüzyılın ilk yarısında olmuştur. Kavram, II. Dünya Savaşı’na kadar ulusal ve uluslararası siyasette oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu yaygın kullanım öylesine artmıştır ki herhangi bir uluslararası olayın açıklanmasında jeopolitik kavramlar çoğu kez yeterli görülmüştür ve buna bağlı olarak jeopolitik kavramının aşırı kullanımı, onu bir analiz düzeyi olmaktan çıkarmış, herhangi bir dış politika olayının açıklanmasında temel öge haline getirmiştir.² Bununla birlikte, jeopolitiğin uluslararası ilişkiler çalışmalarında popüler olması, I. ve II. Dünya Savaşlarına denk gelmektedir. Bu denk geliş pratiğin bir sonucu olarak görünse bile 19. yüzyılın sonundan itibaren coğrafyanın politika

¹ Virginie D. Mamadouh, “Geopolitics in the Nineties: One Flag, Many Meanings,” *GeoJournal*, No.46, 1998, ss. 237-238.

² Francis P. Sempa, *Geopolitics: From the Cold War to the 21st Century*, Transaction Publishers, London, 2008, p.3.

ile ilişkisini kurmaya yönelik çalışmalar başlamıştı. “Jeopolitik” kavram olarak ilk kez İsveçli bilim insanı Rudolf Kjellen tarafından 1905 yılında *Stormakterna* (Büyük Güçler) kitabında kullanılmıştır.³ Kjellen’in devleti organizma olarak tasniflendiren bakış açısı, Alman siyasetçi ve bilim adamlarını etkilemiş ve Friedrich Ratzel, kavram üzerinde çalışarak kendi jeopolitik argümanlarını oluşturmuştur. Almanya’nın II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş esnasında politikalarını doğrudan etkilemesi nedeniyle uzun bir süre jeopolitik, akademiden dışlanmıştır. Bununla birlikte uluslararası politikada en çok kullanılan kavramlardan biri olarak jeopolitik, sosyal bilimler ile coğrafya arasında disiplinler arası bir yaklaşımla yeni bir araştırma alanı oluşturulmasını sağlamıştır.

Jeopolitik kavramı, ortaya çıktıktan kısa süre sonra birçok farklı anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Öyle ki, kavramı literatüre sokan Rudolf Kjellen, Almanların kavramı yanlış kullanmasından şikâyet etmiştir.⁴ Kavramın, farklı kullanımı bir yana, uluslararası politikanın ve sistemin değişim süreçleriyle birlikte yeniden şekillenerek yoğun bir şekilde kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Jeopolitiğin kavramsal olarak değişim sürecini incelerken dönemsel olarak kullanım şekli ve aldığı etkiler açısından klasik, neoklasik ve eleştirel dönem ayrımı yapılabilir.

Klasik jeopolitiğin temel unsurları, devletin yaşayan bir organizma olduğu ve bu nedenle de sınırların esnek olduğudur. Sosyal Darwinizmden de etkilenen klasik jeopolitik düşünce, bu siyasi organizmanın evriminin kendi çevresi ile belirlendiğini iddia eder. Ratzel’in formülasyonu olan devletin yaşam alanı tezine göre; “Devlet sınırları olmadan var olamaz, bu sınırlar statik kalırsa da yaşayamaz ve bu nedenle de savaş kaçınılmazdır.”⁵ Bütün tezini devlet üzerine inşa eden Ratzel’in organizma devleti klasik jeopolitiğin ana akımını oluşturmuştur.⁶ Ratzel’in fikirlerinden etkilenen Halford Mackinder ve Karl Haushofer klasik jeopolitiğin yaygınlaşmasına öncülük etmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde coğrafi determinizm olarak da adlandırılan bu düşünceler, klasik jeopolitiğin uzunca bir süre gündemde kalmasını sağlamıştır. Özellikle Mackinder’in Kara Hâkimiyet teorisi ile geliştirdiği formülasyonu, klasik jeopolitiğin somutlaşmasına katkıda bulunmuştur.⁷

Uluslararası ilişkiler çalışmalarında da jeopolitiğin bu söylemi genel olarak sosyal bilimlerde hakim olan pozitivist anlayışın bir sonucudur. Devleti toplumsal ve tarihsel süreçlerden soyutlayarak bir veri olarak ele alan ve onu topraksal-düzensel bir alana hapseden bu yaygın düşünce akımı, bir taraftan jeopolitik

³ Alexandre Defay, *Jeopolitik*, Çev. İsmail Yerguz, Dost Yayınevi, Ankara, 2005, s.7.

⁴ Gearoid O’Tuathail, *Critical Geopolitics*, Borderlines, No.6, University of Minnesota Press, 1996, s.64.

⁵ Peter Slowe, *Geography and Political Power*, Routledge, London, 1990, s.21.

⁶ Charles B. Hagan, “Geopolitics,” *The Journal of Politics*, Vol.4, No.4, (November 1942), Republished by Cambridge University Press on behalf of Southern Political Science Association, s.479.

⁷ İsmail Hakkı İşcan, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları,” *Uluslararası İlişkiler*, C.1, S.2, (Yaz 2004), ss.55 ve 60.

söyleme hizmet ederken bir taraftan da uluslararası ilişkiler disiplinin neredeyse jeopolitik bir söylemden ibaret olduğu inancını güçlendirmiştir.

1970'lerden itibaren klasik jeopolitiğin disiplin içerisindeki tartışmalar ve uluslararası sistemdeki değişime paralel olarak zaman içinde aldığı yeni şekil ise neoklasik jeopolitik olarak adlandırılabilir. Neoklasik jeopolitik söylemde, sınırların belirli özelliklerinin stratejik değeri, politikada öncü rol oynamaktadır. Bu dönemde jeopolitik, jeostrateji ana konseptine bürünmüştür.⁸ Bu olgu, jeopolitiğin 1970'lerde yeniden canlanmasıyla bağlantılıdır. Soğuk Savaş'ın çözüldüğü 1970'ler, iki blok dışında kendini tarafsız olarak ilan eden devletlerin, Afrika ve Asya'da anti-sömürgeleşme hareketlerinin yaşandığı ve en önemlisi kutuplardan biri olan Amerika Birleşik Devletleri'nin Asya'da yaşadığı başarısızlıklara sahne olmaktadır. Böyle bir siyasi ortamda Amerikan Dış İşleri Bakanı Henry Kissenger'in söylemiyle jeopolitik yeniden popüler olmuştur.⁹ Kissenger ve Amerikan siyaset bilimci Zbigniew Brzezinski, neoklasik jeopolitiğin politik ve akademik çevrelerce popüler bir şekilde ele alınmasına ortam hazırlamışlardır. Kissenger, 1979 yılında *The White House Years* adlı anılarından oluşan kitabı yayınladığında o zamana kadar uygulanmakta olan Amerikan dış politikasını kendi deyimiyle jeopolitik olarak dengenin gereklerine dikkat etme yaklaşımı olarak özetlemiştir.¹⁰ İşte bu cümledeki "jeopolitik olarak" ifadesi kavrama hem farklı bir boyut hem de geniş bir kullanım alanı sağlamıştır.

Neoklasik jeopolitik içerisinde, küreselleşmenin bir sonucu olarak, stratejik konum kadar devletlerin gelir ve refah düzeyleri de analizlerde kullanılmaya başlanmıştır. Ekonomik güç, askeri güç kadar hatta ondan daha fazla ön plana çıktıkça jeopolitik çalışmalarına yeni bir kavram olan jeoekonomi eklenmiştir. Hatta jeopolitiğin jeoekonomiye dönüştüğüne ilişkin yorumlar yapılmıştır.¹¹ Jeoekonomi devletlerin birbiriyle olan ilişkisinde ekonomik gücü ön plana çıkarır. Fakat jeoekonomi terimi yeni bir kelime olarak tuhaf karşılandığından onun yerini ekopolitik veya ekonomipolitik kavramları doldurmuştur.¹²

Neoklasik jeopolitiğin genelde hakim olduğu 1970 ve sonrası dönemi tanımlamak için ideolojik jeopolitik kavramı da kullanılmaktadır.¹³ Söz konusu dönemde Soğuk Savaşın "soğuk" kalmasını sağlamak için jeopolitik ve askeri söylemler, ideolojik kalıplar içinde servis edilmekteydi.¹⁴ Uluslararası ekonominin en iyi şekilde organize olabilmesi için jeopolitik şekillendirmeler üzerinden sistem kurgulanmış ve iki kutup ve bu kutup dışındakiler, ideolojik ve coğrafi olarak ayrıştırılmıştır. 1970'lerin başındaki uluslararası ekonomik krizin varlığı da göz

⁸ Mamadouh, op. cit., s.238.

⁹ Leslie W. Hepple, "The Revival of Geopolitics," *Political Geography Quarterly*, Vol.5, No.4, (October 1986), ss. 21-36.

¹⁰ Henry Kissenger, *The White House Years*, Little Brown, Boston, 1979, s.914.

¹¹ Edward Lutwak, "Geopolitics to Geo-economics, Logic of Conflict, Gramer of Commerce," *The National Interest*, Vol.20, 1990, ss.17-24.

¹² Mamadouh, op.cit., s.239.

¹³ John Agnew, *Geopolitics, Re-visionig World Politics*, Routhledge, London, 2003, s.102.

¹⁴ Idem.

önüne alındığında, Amerikan hegemonyasının devamlılığını sağlamak adına dünyanın yandaş, öteki ve tarafsız olarak üç blok halinde “harita üzerinde” şeklen bölünmesi politika yürütmeyi kolaylaştırmaktaydı. Bu dönemde jeopolitik, stratejik unsurlarla bezenmiş yeni kavramlarla uluslararası sistem şekillendirilirken kullanılan başlıca kavramlardan biridir.

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına kadar ve yıkılmadan sonra uluslararası politikaların bir muamma halini aldığı 1990'ların ilk yarısında ise jeopolitik, devletlerin özellikle söylemsel olarak sıkça kullandıkları ve bunun üzerinden politika geliştirdikleri bir kavram olmuştur. 1990'larda küreselleşmenin coğrafyanın önemini yitirmesine neden olduğu yönündeki eleştiriler doğrultusunda kültürün coğrafi etkileşime gerek olmaksızın farklı bölgelerdeki insanları aynı doğrultuda eyleme geçirme potansiyelinin teknolojiyle birlikte artması, 1990'ların başında sıklıkla tartışılan bir konuydu.¹⁵ Coğrafya ile kültürün, küreselleşmeyle birlikte ele alınması, 1990'ların başındaki coğrafyanın sonu tartışmasını¹⁶ zaman içinde azaltmıştır. Hem akademik alanda hem de uluslararası gelişmeler karşısında jeopolitiksizleşme sorunsalı ortadan kalkmış, onun yerine yeniden realist jeopolitik söylemle postmodernite tartışmaları içinde jeopolitik kavramı tartışılır hale gelmiştir. Bu sürecin en dikkat çeken jeopolitik kavramına ilişkin yorumlar ise eleştirel jeopolitik çalışanlarca¹⁷ dile getirilmeye başlanmıştır.

Jeopolitiğin yeniden canlanmasının ardında yatan bir neden de medyanın 1990'larla birlikte uluslararası alanda yaygınlaşması ve dış politikada araç olarak kullanılmasının artmasıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından yaşanan Körfez krizi esnasında medyanın savaşı görüntüleyerek uluslararası ilişkiler uzmanlarına yorum yaptırmasıyla başlayan süreçte jeopolitik kelimesi artık bir terim olmaktan çıkmış, toplumsal düzeyde bireylerin hafızasına kazanmıştır. Bu dönemde oluşturulan dış politikaların halk nezdinde meşruluğu için jeopolitik önem, yeterli görülebilecek bir unsur halini almıştır. Söz konusu dönemde jeopolitiğin içinin boşaltılarak popüler ve genel geçer kılınması “ölü fakat baskın”¹⁸ yorumunun yapılmasına yol açmıştır.

Dünyayı kategorilere ayırarak yapılan analizler, yeni dünya düzenin arandığı dönemde geçerliliğini yitirmiştir. Bu dönemin jeopolitik kurgusunun yapılmasında

¹⁵ Michael Greig, “The End of Geography, Globalization, Communications, and Culture in the International System,” *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 46, No. 2 (April, 2002), s. 225-226.

¹⁶ Merje Kuus, “Political Geography and Geopolitics,” *The Canadian Geographer*, No.1, 2009, ss.86-99.

¹⁷ Eleştirel Jeopolitik yazımı 1990 sonrasında G. Tuathail'in başını çektiği bir grup akademisyen tarafından geliştirilmiştir. Bu konuda yayınlanmış eserlerin genel bir özeti için bkz: G. Tuathail, *Critical Geopolitics, the Politics of Writing Global Space*, Routledge, London, 1996; G. Tuathail and S. Dalby, *Rethinking Geopolitics*, Routledge, London, 1998; G. Tuathail and J. Agnew, “Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy,” *Political Geography*, Vol.11, 1992, ss.190-204; G. Tuathail, S. Dalby, P. Routledge, *The Geopolitics Reader*, Routledge, London, 1998.

¹⁸ Deborah Cowen, Neil Smith, “After Geopolitics: From the Geopolitical Social to Geoeconomics,” *Antipode*, Vol. 41, No.1, (January 2009), s.22.

öne çıkan faktörler olarak Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra bilgi teknolojilerinin ve ağlarının yaygınlaşması, parçalanarak ortaya çıkan yeni devletler, bölgeselciliğe verilen önem ve medya, insani öncelikler ve savaşı sayabiliriz.¹⁹ Küreselleşme, birçok alanda değişimin nedeniyken sosyal ve siyasi gelişmelerin temel unsuru olarak mekânı da etkilemiştir. Bu nedenle, jeopolitiğin hem teorik hem de pratik olmak üzere iki alanda da değişim sürecinden geçtiği görülmektedir. Teorik olarak, 1980'lerle birlikte gelişen ve küreselleşmeyle de bağlantılı olarak eleştirel yaklaşımlar jeopolitiği de etkilemiştir. Buna postmodern teoriler de eklenince jeopolitik kavramı klasik anlamından uzaklaşmıştır. Pratikte ise 2000'lerde yaşanan uluslararası gelişmeler sonrasında klasik argümanlarla yapılan yorumlar çoğalmakla birlikte, özellikle uluslararası politikada yeni ortaya çıkan coğrafyalarda, örneğin Karadeniz coğrafyasında, olayları açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Uygulamada küreselleşme ile jeopolitiğin iç içe geçtiği görülmektedir. Küreselleşen yapının devlet ve sınırlarla olan ilişkisi tüm bunların ortak zeminini oluşturan coğrafyanın politiği olan jeopolitiği doğrudan etkilemiştir. Dolayısıyla küreselleşmenin temel sonuçlarından biri jeopolitik kavramsallaştırmaları değiştirmesidir. Jeopolitik çalışmaları 1990 sonrasında klasik jeopolitikten ayrılmaya başlamış ve postmodern söylemin de etkisiyle eleştirel bir boyut kazanmıştır. Tarihin ve aynı zamanda coğrafyanın sonunun tartışıldığı bir ortamda, 1991'de yaşanan Körfez Krizi tam ters bir şekilde coğrafyayı ve jeopolitiği daha da ön plana çıkarmıştır. Her ne kadar 1990'lar boyunca bu ilgi aynı yoğunlukta sürmese de uluslararası ilişkilerde doğrudan coğrafya biliminin konusu olan iki konu giderek ön plana çıkmıştır. Bunlardan ilki ve oldukça popüler olanı enerji güzergâhları ve buna dayalı jeopolitik ile diğeri yumuşak jeopolitik konuların merkezine oturtulan çevresel sorunlar ve buna bağlı jeopolitik algıdır. Bu yeni jeopolitiklerin ortak buluşma noktası olarak da Karadeniz coğrafyası özellikle 2000'lerde jeopolitik açıdan öne çıkan alanlardan biri olmuştur.

Jeopolitik Kavramındaki Değişime Bağlı Olarak Karadeniz Jeopolitiğinin Yeniden Değerlendirilmesi

Karadeniz coğrafyası, klasik jeopolitik teorilerde stratejik öneme sahip değilken, 1990'lara kadar Rusya ve Türkiye haricinde bu bölgeye yönelik özel bir politika geliştirme eğiliminde olan uluslararası aktör de yoktur. Uluslararası politikadan izole fakat 20. yüzyılın başında siyasi ve akademik konularda önemli bir yer tutan Mackinder'in jeopolitik yaklaşımının da alt coğrafyalarından biri içerisinde yer alan²⁰ bu coğrafi alanın 1990 sonrasında artan bir şekilde "jeopolitik önemi"ne atıfta bulunulması, ilk başta klasik jeopolitik bir önerme gibi görünse de aslında küresel politikalar içerisinde değişen jeopolitik yaklaşımların belirgin bir örneğidir.

¹⁹ Klaus Dodds, *Geopolitics in a Chancing World*, Pearson Education Printed, 2000, s.10.

²⁰ Gerry Kearns, "The Political Pivot of Geography," *The Geographical Journal*, Vol. 170, No.4, (December 2004), s.342.

Karadeniz’de 1990 öncesi ve sonrası karşılaştırıldığında, göz önünde olmayan bir coğrafi alanın uluslararası politikanın en çok konuşulan ve projeler üretilen alanı olması net bir şekilde görülmektedir. Karadeniz coğrafyasına bakıldığında mevcut durumun Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla doğrudan değiştiğini görmekteyiz. Karadeniz coğrafyasına ilişkin olarak 1990 öncesinde coğrafi önem, Doğu ve Batı ayrımı üzerine kurulmuştu. İki ayrı bloğun sınır coğrafyası olan Karadeniz jeopolitiği karşılık ve net bir şekilde coğrafi ayrım içermektedir. 2000 sonrasında söz konusu bu durumun etkisinin daha net bir şekilde görüleceği Karadeniz coğrafyası için yapısal değişim iki açıdan gerçekleşmiştir. Birincisi, yeni devletlerin ortaya çıkması ve bunların liberal sisteme dahil edilme çabası; ikincisi, iki blok karşıtlığının ortadan kalkarak Karadeniz coğrafyası için farklı ve çok sayıda aktörün yer aldığı yeni bir jeopolitik kurgunun oluşmaya başlamasıdır.

Sovyetler Birliği’nin dağılması ile uluslararası alanda jeopolitik belirlemeler tümüyle değişmiştir. Sovyetler Birliği coğrafyası olarak görülen bu alanda yeni devletlerin ortaya çıkışına Batı hazırlıksız yakalanırken, Rusya hemen “yakın çevre” doktrinini geliştirerek yerleşmiş olan jeopolitik algının sürdürülmesini sağlayacak bir hamlede bulunmuştur. Rusya’nın Sovyet coğrafyası üzerinde varlığını sürdürme isteği ile yeni devletlerin geleceklerine nasıl yön vereceklerine dair karmaşa içerisinde bu coğrafya, 1990’ların ilk yarısında karmaşık ve belirsiz bir jeopolitik görüntü sergilemekteydi. Bununla birlikte Karadeniz’e kıyısı olan yeni ülkelerde 1990’ların başında yaşanan belirsizlik kısa sürmüş ve bir süre sonra Batı’ya doğru bir yönelim başlamıştır. Bu yeni ülkeler, dış politikalarını Sovyetler Birliği’nden bağımsız olarak belirlerken kendilerini konumlandıkları coğrafyalarına ilişkin de yeni bir jeopolitik bakış açısı geliştirmeleri gerekmiştir. Söz konusu yeni devletlerin jeopolitikaları, devletleşme süreçlerinin ve yeni oluşturdukları dış politikaların bir parçası olarak oluşmuştur.

Karadeniz coğrafyasında yeni devletlerin dış politikaları ve geçirdikleri toplumsal dönüşüm, bölgenin jeopolitik algısını doğrudan etkilemiştir. Bir taraftan jeopolitik söylem küreselleşme ile şekillenirken diğer taraftan da yeni devletlerde liberalizme geçiş süreci yaşanmakta ve jeopolitikaları da bu değişimden bağımsız kalamamaktaydı. Karadeniz kıyısında yeni devletler aynı zamanda yeni bir uluslararası sistemin içinde devlet yapılarını kurmaya çalışmaktaydılar. Bu kökten değişim, klasik jeopolitik düzeni de değiştirmiştir.²¹ Dolayısıyla bir taraftan SSCB’nin dağılmasıyla yeni devletler, bir taraftan da iki kutupluluğun ortadan kalkmasıyla uluslararası sistemde değişim, eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır.

1990’larla birlikte yeni sınırlara sahip bir Karadeniz coğrafyasına ilişkin uluslararası politikanın nasıl şekil alacağı konusunda yaşanan belirsizlik, uluslararası alanda ihtiyatlı bir yaklaşım geliştirilmesine neden olmuştur. Bu tutumla 1990’ların başında kullanılan ilk jeopolitik kavram “dondurulmuş çatışmalar”dır. Dondurulmuş çatışmalar (frozen conflicts), özellikle Balkanlar ve Kafkaslarda yaşanan sorunların

²¹ Bu tez, John Agnew ve Stuart Corbridge tarafından savunulmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: John Agnew, Stuart Corbridge, Mastering Space, Hegemony, Territory and International Political Economy, Routledge, London, 1995.

ardından uluslararası aktörlerin nasıl ve ne şekilde davranacaklarına karar verememeleri sonucu oluşmuş, ateşkesle sonuçlanan çatışmaların devam etme potansiyeline sahip olması durumunu tanımlamak için kullanılmıştır.²² Dondurulmuş çatışmalar, uluslararası örgütlerin Karadeniz coğrafyasına yönelik politikaların da ilk çıkış noktası olmuştur. Bu sorunlara karşı Avrupa İşbirliği ve Güvenlik Örgütü (AGİT), Minsk Grubu adı verilen bir oluşumla “ortak bölgesel sorunlar, ortak bölgesel çözümler” şeklinde formüle edilen bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bir taraftan bölgesellik, diğer taraftan uluslararası örgütlenme ile Karadeniz havzasına yönelik ilk kullanılmaya başlanan jeopolitik kavramsallaştırma, bu dondurulmuş çatışmalar/sorunlara karşı işbirliği çabalarıdır. Bölgenin güvenlik sorunlarının her an patlak verecek bir yapıya sahip olduğunu işaret eden bu kavram, Karadeniz coğrafyasına yönelik uluslararası ilginin artmasına ve dolayısıyla bölgenin güvenlik sorunu odaklı bir jeopolitik algısının oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Bölgenin ekonomik olarak yeniden şekillendirme sürecinin örgütsel çalışması ise Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) üzerinden yapılmıştır. KEİ, Karadeniz politikalarının yeniden şekillenmesinde devletleri bir araya getiren bir örgüt olarak, Karadeniz jeopolitiğinin önemli araçlarından biri olmuştur. Zamanla örgütün genişleyen sınırları ve politika üretme ve yönetmedeki etkisizliği nedeniyle ikinci plana atılsa da Karadeniz jeopolitiğinin ekonomik hedefler doğrultusunda yeni bir şekle bürünmesine öncülük etmiştir. Özellikle Karadeniz’e kıyıdaş yeni devletler için KEİ, 1990’larda ekonomik değişim sürecinin bir parçası olmuştur. 1990 sonrasında daha önce Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki bir su alanı olan Karadeniz, yeni devletlerle birlikte, altı kıyıdaş ülkeye sahip bir coğrafi alan haline almıştır. Karadeniz’e kıyısı olan söz konusu yeni ülkelerde 1990’ların başında kısa süreli bir belirsizlik sürse de bir süre sonra Batı’ya doğru bir yöneliş başlamıştır. Bu yeni ülkeler, dış politikalarını Rusya Federasyonu’ndan bağımsız olarak belirlerken kendilerini konumlandıkları coğrafyalarına ilişkin de yeni bir jeopolitik bakış açısı geliştirmeleri gerekmiştir. Bu jeopolitik bakış açıları aynı zamanda devletleşme süreçlerinin ve yeni oluşturdukları dış politikaların bir parçası olmuştur. Bu jeopolitika belirleme sürecinde jeoekonomi ve jeoenerji gibi yeni jeopolitikler ön plana çıkmıştır.

1990’larla birlikte yeni sınırlara sahip bir Karadeniz coğrafyasına ilişkin uluslararası politikanın nasıl şekil alacağı konusunda yaşanan belirsizlik yaşanan olaylara karşı uluslararası alanda ihtiyatlı bir yaklaşım geliştirilmesine neden olmuştur. Karadeniz coğrafyasında liberal ekonomiye hızlı geçiş süreci yaşanırken Avrupa’nın hemen yanı başında Balkanlar’da ve Kafkasya’da çıkan çatışmalar, uluslararası sitemde dondurulmuş çatışmaların gündeme geleceğini göstermiştir. Bu dönemde Karadeniz coğrafyasındaki yeni devletlerin dahil olmak istedikleri Batılı kurum ve kuruluşlar, 1990’ların başında ortaya çıkan bu tabloda, çatışma ortamının içerisine kendini atmak istememiş ve bir yerde “üstesinden gelmesi çok zor” kategorisindeki olaylarda başarı şansı % 90’dan az ise müdahale etmekten

²² Kamer Kasım, Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya, USAK Yayınları, Ankara, 2009, s.5.

kaçınmıştır.²³ Karadeniz havzası içerisinde ele alınabilecek Balkanlar ve Kafkaslarda bu oran 1990'ların başında yakalanamamış görünmektedir. Başarı şansının azlığı, Batı'nın Karadeniz bölgesine müdahalesini geciktirmiştir.²⁴ Batı'nın 1990'ların başında Karadeniz coğrafyasına yönelik ilgisizliğinin bir diğer nedeni de bilgisizliktir. Sovyetler Birliği coğrafyası olarak görülen bu alanda yeni devletlerin ortaya çıkışına, Batı hazırlıksız yakalanmıştır. Hâlbuki bu coğrafya için Rusya hemen "yakın çevre" doktrinini geliştirerek yerleşmiş olan jeopolitik algının sürdürülmesini sağlayacak bir hamlede bulunmuştur. Rusya'nın Sovyet coğrafyası üzerinde varlığını sürdürme isteği ile yeni devletlerin geleceğine nasıl yön vereceklerine dair karmaşa içerisinde bu coğrafyanın jeopolitik kurgusu 1990'larda dengede kalırken 2000'lerde yeni jeopolitiklerin gündeme gelmesiyle yeniden şekillenmiştir.

1990 ile 2000 arası dönemde Karadeniz'in jeopolitik konumuna ilişkin geliştirilen projeler ve yayınlanan eserler, bir sonraki on yıla göre daha azdır. Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin bağımsızlıklarını yeni kazanmış olmaları nedeniyle önceliklerini devlet sistemlerini kurmaya vermeleri ve diğer uluslararası aktörlerin dış politika önceliklerinin de Karadeniz ve çevresi üzerinde henüz yoğunlaşmamış olması, söz konusu bu ilgi azlığının temel nedeni olmakla birlikte uluslararası sistemdeki değişimin Karadeniz jeopolitiği üzerindeki etkisi hissedilmekteydi. 2000'ler ise Karadeniz coğrafyasında enerji-jeopolitik odaklı söylem ve politikaların yoğun olduğu yıllardır.

Karadeniz jeopolitiğinin 2000'ler boyunca enerji odaklı gelişmesi ve bu dönemde Ukrayna ile Rusya ve AB arasında yaşanan enerji krizlerinin ortaya çıkması, jeopolitik kurgunun bir ayağını oluştururken diğer ayağını ise güvenlik odaklı politikalar ve bunların jeopolitik yansımaları oluşturmuştur. 11 Eylül saldırılarından sonra Karadeniz'de egemen dönüşüm dinamikleri, jeopolitik, bölgeselleşme ve söylem arasındaki etkileşimden kaynaklanmıştır.²⁵ Bu açıdan Karadeniz 2001 sonrasında, bölgesel güvenlik sorunu, jeopolitik bütünlük, ortak bir kimlik oluşturulması için jeopolitik ve tarihsel üretim ile bir söylem inşası üzerine kurgulanan bir yapıya sahiptir.²⁶ Tüm bu unsurlar 2001 sonrası uluslararası sistemin genel eğilimi ile karşılaştırıldığında çok farklılık göstermemektedir. Bölgesel güvenlik sorunu, genel uluslararası güvenlik sorununun bir parçası olarak ele alınmalıdır.

Karadeniz'e yönelik jeopolitik söylemde, jeostrateji ve askeri terminoloji kullanılmasında bölgedeki gelişmelerin de etkisi kuşkusuz vardır. Bunun en belirgin örneği Rusya ile Gürcistan arasındaki savaş ve sonrasındaki gelişmelerdir. 2008 yılında, Rusya ile Gürcistan arasında yaşanan savaşta NATO'nun Karadeniz'deki

²³ Ronald D. Asmus, Bruce P. Jackson, *The Black Sea and the Frontiers of Freedom*, Policy Review, No. 125, (June/July 2004).

²⁴ *Idem*.

²⁵ Yannis Tsantoulis, "Geopolitics, (sub)Regionalism, Discourse and Troubled "Power Triangle" in the Black Sea," *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol.9, No.3, (September 2009), s.244.

²⁶ *Idem*.

gemilerinin sorun olması ve sonrasında tarafların söylemleri, Karadeniz jeopolitiğinde askeri unsurları daha da ön plana çıkarmıştır. NATO, insani yardım amacıyla Karadeniz'e girdiğini belirtirken Putin, bu gemilere karşı tutumlarının yumuşak olacağını²⁷, Medvedev ise gemileri engellemeyeceklerini²⁸ söylemiştir. Gürcistan'da yaşanan söz konusu bu çatışma, Karadeniz'e ilişkin jeopolitik söylemi stratejik unsurlarla şekillendirmeye başlamıştır.

Tüm bu gelişmeler, Kafkasya'daki sorunlar da dahil olmak üzere 2000'lerin sonunda Karadeniz jeopolitiği söyleminin sert güvenlik terimleriyle şekillenmeye başlaması ve Karadeniz politikalarında askeri bakış açısının egemen olması sonucunu doğurmuştur. Karadeniz'de bir savaş yaşanması, söz konusu dönemde askeri çevreler tarafından jeostrateji tanımının sıklıkla kullanılmasına ve bu dilin medyaya da yansımaya neden olmuştur. Karadeniz'in jeostratejik konumuna ilişkin özellikle askerleri karar alıcıların söylemleriyle şekillenen bir dönemde güvenlik, Karadeniz'in temel sorunu olarak görülmeye başlanmıştır. Güvenliğin enerji güvenliğini de içerecek şekilde jeopolitikleştirilmesi, Karadeniz için 2000 sonrasında en önemli algısal dönüşümü yaşatmıştır.

Sonuç

Karadeniz jeopolitiği 1990'lardan itibaren küreselleşmenin ve bölgeye yönelik yeni politikaların etkisi altında sürekli bir değişim içerisinde. Yaşanan gelişmelere bağlı olarak değişen jeopolitik söylemler yanında enerji ve güvenlik gibi konular çerçevesinde oluşturulan bir jeopolitik söz konusudur. Tüm bu jeopolitika ve jeopolitik söylem değişimi, Karadeniz örneğinde genel olarak jeopolitik kavramsallaştırmaların değişmesine paralel bir seyir göstermiştir. Bu durum Karadeniz jeopolitiğinin dinamik ve değişken yapısını göstermekte, uluslararası sistemdeki değişimlere bağlı olarak şekillenen jeopolitik yaklaşımlardan bağımsız olmadığını ortaya koymaktadır.

Karadeniz jeopolitiği, 2000'lerde bölgeden geçen enerji hatları nedeniyle daha önceki dönemlerden farklı bir görünüm sergilemektedir. Uluslararası politikada özellikle enerji-jeopolitiği kapsamında kendini gösteren yeni jeopolitiklerin Karadeniz jeopolitiğini öne çıkarması, söz konusu coğrafyanın değişen jeopolitik kavramlara bağlı olarak yeniden şekillenmesine en belirgin örnektir. Karadeniz coğrafyasının kıyıdaş devletlerin ve bölge dışı aktörlerin dış politikalarına bağlı bir şekilde yön değiştiren bir jeopolitikası vardır. Karadeniz coğrafyasında yeni devletlerin ve yeni jeopolitiklerin varlığı, bölgenin genel jeopolitik önemini etkilemiştir. Bu nedenle Karadeniz jeopolitiğine ilişkin yapılacak bir değerlendirmede jeopolitik kavramının fiziki unsurlarla sabit, klasik tanımlamaları

²⁷ Milliyet, 02 Eylül 2008, <<http://www.milliyet.com.tr/putin---karadeniz-de-nato-gemilerinecevabimizumusakolacak/dunya/sondakika/02.09.2008/985957/default.htm>> (15.12.2010).

²⁸ Andrew Kramer, "NATO Ships in Black Sea Raise Alarms in Russia," The New York Times, 27.08.2008, <http://www.nytimes.com/2008/08/28/world/europe/28russia.html?_r=1> (09.11.2010).

yetersiz kalmakta, küreselleşmenin etkileriyle şekillenen yeni jeopolitik tanımlamalara başvurmak gerekli olmaktadır. Bu kapsamda Karadeniz jeopolitiğinin Soğuk Savaş döneminde, dönemin jeopolitik bilgisi doğrultusunda bloklar arasında tampon bölge olmaktan, 1990'ların başında küreselleşmenin etkisin artmasıyla jeoekonomik bilgiyle şekillenen jeopolitiğe ve sonrasında özellikle enerji-jeopolitiği olmak üzere yeni jeopolitiklerle kurgulanan bir jeopolitiğe uzanan bir jeopolitik değişim süreci vardır. Bu süreç, jeopolitik kavramlarda yaşanan değişimle de paralel bir seyir izlemektedir.

KAYNAKÇA

- Agnew J. (2003) *Geopolitics, Re-visionig World Politics*, Routhledge.
- Asmus R. D., Jackson B.P. (2004) "The Black Sea and the Frontiers of Freedom," *Policy Review*, No. 125.
- Cowen D. Smith N. (2009) "After Geopolitics: From the Geopolitical Social to Geoeconomics," *Antipode*, Vol. 41, No.1.
- Defay A. (2005) *Jeopolitik*, Çev. İsmail Yerguz, Dost Yayınevi, Ankara.
- Dodds K. (2000) *Geopolitics in a Chancing World*, Pearson Education Printed.
- Greig M. (2002) "The End of Geography, Globalization, Communications, and Culture in the Internationa System," *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 46, No. 2, s. 225-226.
- Hagan C. B. (1942) "Geopolitics," *The Journal of Politics*, Vol.4, No.4, (November 1942), Republished by Cambridge University Press on behalf of Southern Political Science Assocation.
- Heppe L.W. (1986) "The Revival of Geopolitics," *Political Geography Quarterly*, Vol.5, No.4, ss. 21-36.
- İşcan, İ. H. (2004) "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları," *Uluslararası İlişkiler*, C.1, S.2, ss. 47-79.
- Kasım K. (2009) *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, USAK Yayınları, Ankara.
- Kearns G. (2004) "The Political Pivot of Geography," *The Geographical Journal*, Vol. 170, No.4.
- Kissenger H. (1979), *The White House Years*, Boston, Little Brown.
- Kuus M. (2009) "Political Geography and Geopolitics," *The Canadian Geographer*, No.1, ss.86-99.
- Lutwak E. (1990) "Geopolitics to Geo-economics, Logic of Conflict, Gramer of Commerce," *The National Interest*, Vol.20, ss.17-24.

- Mamadouh V. D. (1998) "Geopolitics in the Nineties: One Flag, Many Meanings," *GeoJournal*, No.46.
- Sempa F. P. (2008) *Geopolitics: From the Cold War to the 21st Century*, Transaction Publishers, London.
- Slowe P. (1990) *Geography and Political Power*, Routledge, London.
- Tuathail G. (1996) *Critical Geopolitics*, Borderlines, No.6, University of Minnesota Press.
- Tsantoulis Y. (2009) "Geopolitics, (sub)Regionalism, Discourse and Troubled "Power Triangle" in the Black Sea," *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol.9, No.3.